

Baltie krusti komunistu režīma upuriem

Pēdējā laikā sabiedrības uzmanības centrā ir nonākusi iecere izveidot piemiņas vietu totalitārā režīma upuriem līdzās Latvijas Okupācijas muzejam. Pēc muzeja iniciatīvas jau ir uzstādīts dzelzceļa vagona 1941. gada 14. jūnija deportēto piemiņai Torņakalna stacijā un izveidota piemiņas zīme „Melns sliekšnis” pie bijušā čekas nama Brīvības un Stabu ielas stūrī Rīgā. Pašlaik OM Piemiņas vietu programmas vadītāja Riharda Pētersona un Meža kapu pētnieka Jāņa Rivara vadībā notiek Baltajos krastos apbedīto Baigā gada upuru vārdu precizēšana un piemiņas vietas labiekārtošana I Meža kapos, par ko ir rakstījusi žurnāliste Līksma Bebre publikācijās (27.12.2005., 22.04.2006. u.c.) „Latvijas Avīzē”. Šajā rakstā vairāk par traģiskajiem notikumiem Rīgas Centrālcietumā un Balto krustu izveidošanu pirms 65 gadiem.

Rīgas Centrālcietuma upuri

Pēc Vācijas-PSRS kara sākuma 3772 Latvijas cietumos ieslodzītos 1941. gada 23. un 24. jūnijā evakuēja uz Padomju Krieviju. Mūsdienās Krievijas Federācijas Valsts arhīvā apzinātajā LPSR Iekšlietu Tautas komisariāta Cietumu daļas priekšnieka K. Grīnberga 1941. gada 10. septembra ziņojumā par LPSR cietumu evakuāciju varam lasīt, ka 1941. gada 25. jūnijā Rīgas Centrālcietumā [oficiāli – LPSR IeTK cietumā nr.1 – U.N.] palikušas tikai 35 par krimināliem nodarījumiem sodītas personas, taču turpmākajās dienās padomju drošības iestādes aizturējušas daudzus „diversantus un kaitniekus”, no kuriem 72 nonākuši Centrālcietumā. Tālāk dokumentā atzīmēts: „kas attiecas uz vīriešiem cietumā nr. 1, tad daļa lietu tika pārskatītas un spriedumi izpildīti cietuma pagalmā. Tautas komisārs [domāts Alfons Noviks – U.N.] tam piekrita un pavēlēja pieļaut. Līķi aprakti”. Kā vēlāk pēc Sarkanās armijas padzīšanas konstatēja tiesu medicīnas ekspertīze „latviešu patrioti bija nošauti ar pistoli no neliela attāluma. Dažiem no tiem pistole bija piebāzta tieši pie galvaskausa, pie pieres. Pazīmes rādīja, ka daži nošautie pirms liktenīgā šāviena vēl spīdzināti”. 1941. gada 27. jūnijā bija nogalināti 62 cilvēki, bet 28. jūnija naktī vēl 36.

1

„Šustina saraksts”

62 no 98 upuriem, kurus atrada Rīgas Centrālcietumā 1941. gada jūlija sākumā nāk no t.s. „Šustina saraksta”, kura oriģināls glabājas Okupācijas muzeja krājumā. Tas ir dokuments ar 82 cilvēku vārdiem un LPSR Valsts Drošības komisāra Semjona Šustina 1941. gada 26. jūnija „bēdīgi slaveno” rezolūciju: „Ņemot vērā sociālo bīstamību, visus nošaut”. Šo sarakstu atrada Centrālcietumā tūlīt pēc Sarkanās armijas padzīšanas, un tas ļauj precizēt ne tikai bojāgājušo personības, bet ir arī spilgta liecība par šiem cilvēkiem izvīzīto apsūdzību absurdumu. Vairāki no viņiem bija apcietināti 1941. gada 23./24. jūnija naktī, un

viņu vienīgais „noziegums” bija Ligo svētku atzīmēšana. Padomju drošības iestādes gan uzskatīja, ka 56 gadus vecais atvaļinātais Latvijas armijas pulkvedis Nikolajs Fogelmanis „savā pagalmā aizkūris ugunsкуру, un līdz ar to veicinājis vācu aviācijas bumbu trāpījumus un objektu sagraušanu”, bet Viktors Somovičs „uz ielas dziedājis fašistiskas dziesmas un izsmējis padomju iekārtu”. Pazīstamais Latvijas skolu departamenta vicedirektors Arnolds Čuibe un viņa dēls arhitekts Arnolds Nikolajs Čuibe „vācu aviācijas uzlidojumu laikā tiem signalizējuši spiegošanas nolūkos”, lai gan īstenībā savā aresta dienā 27. jūnijā viņi tikai stāvēja pie atvērta loga un smēķēja. Minna Elerbuša un Kazimirs Burneiko bija apsūdzēti par „fašistu svastikas” glabāšanu, bet „vācu armijas atbalstīšana” bija inkriminēta pat četriem ebrejiem Jāzepam Kaganam, Eduardam Genoham, Nisonam un Dinai Trubekiem. Viņus visus notiesāja pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta „par Dzimtenes nodevību”, lai gan būdami Latvijas pavalstnieki, par „PSRS pilsoņiem” viņi bija „kļuvuši” tikai pēc Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS sastāvā 1940. gadā.

Upuru ekshumācija

1941. gada 1. jūlijā Rīgas Centrālcietums izrādījās pamests, un pirmie aculiecinieki, kas tajā ieradās, ieraudzīja sirdi stindzinošus skatus ar vēl pēdējā brīdī steigā nogalinātiem cilvēkiem. Upuru apzināšanu Centrālcietumā vadīja bijušais Daugavpils apgabaltiesas izmeklēšanas tiesnesis Atis Grantskalns. 1953. gadā Č. Dž. Kerstena vadītajai ASV Kongresa izmeklēšanas komisijai viņš par šiem notikumiem paskaidroja, ka komunistu upuru atrašanu un identificēšanu sākotnēji veikuši paši latvieši, pārsvarā bijušie tieslietu sistēmas darbinieki, un tikai vēlāk šajā darbā iesaistījušies vācu okupācijas varas pārstāvji. Okupācijas muzejam to apstiprinājis arī Ņujorkā dzīvojošais 94 gadus vecais latviešu jurists Nikolajs Siliņš, kurš 1941. gada 3.-4. jūlijā Centrālcietumā protokolēja bojā gājušo cilvēku izrakšanu un identificēšanu: „Katru ko izraka, pienesa pie tās bedres malas, izvilka ārā, tad tie sanitāri ar rokām ķērās klāt, meklēja uzvalkā, vai nav kādi papīri, dokumenti, vai vēl kādas pazīmes, un ko nu atrada, es mēģināju to ieprotolēt, uzrakstīt uz tās attiecīgas lapas, pēc tam skatīja zobu stāvokli un citas pazīmes [...] Bija tāds grūts moments, kad nāca piederīgie, mēs visu dienu cietām jau tādā ļoti nejaukā trūdu liķu smakā. Kas, nu pīpētāji bija, tie izlīdzējās ar smēķēšanu. Es nebiju smēķētājs, man bija jāiztiek kā var. Kad atnāca arī jaunas meitenes, mātes, un kad tām bija jāpacieš tā smaka un viņas gāja starp tām liķu kaudzēm meklēt savus piederīgos, tas bija arī tāds grūts moments mums, kas bijām racēji”. Laikraksts „Tēvija” 5. jūlija rakstā „Visai pasaulei vēstīs par čekistu šausmu darbiem Latvijā” ziņoja, ka vācu korespondenti nogalināto cilvēku mirstīgo atlieku fotouzņēmumus sūtīs uz Berlīni, lai par to informētu ārzemju sabiedrību. Šos uzņēmumus vēlāk bagātīgi izmantoja arī nacistu propagandas izdevuma „Baigais gads” (1942) ilustrēšanā. Vēsturniekam Kārlim Kangerim

Vācijas Ārlietu ministrijas arhīvā Berlīnē ir izdevies atrast Centrālcietumā nogalināto cilvēku ekshumācijas dokumentu norakstus, kas vēl gaida savu detalizētu izpēti.

Baltie krusti

Baigā gada upuru bēres Meža kapos notika 1941. gada 6. jūlijā, kad jaunizveidotajā Balto krustu kapulaukā zemē guldīja 79 cilvēku mirstīgās atliekas. Viņu izvadīšanu pēdējā gaitā vadīja arhibīskaps Teodors Grīnbergs, un tajā piedalījās arī Teodora Reitera koris. 19 bojāgājušos viņu piederīgie apglabāja dzimtas kapos citur Latvijā. 1941. gada novembrī Baltajos krastos no Piņķu kapiem pārāpbedīja jau jūlijā Babītes mežā atrasto 11 nogalināto cilvēku mirstīgās atliekas. 1942. gada maijā notika Balto krustu labiekārtošana, atsevišķu kapu kopiņu vietā izveidojot divus lielus kopkapus, un uzliekot jaunus krustu numurus. Baltajos krastos pārāpbedīja arī 22 no 23 šosejas malā Ulbrokā 1944. gada aprīlī atrastajiem Baigā gada upuriem. Vienu no viņiem – ģenerāli Kārli Gopperu svinīgi apglabāja Brāļu kapos, bet viņa sirdi dzimtas kapos Trikātā. Kara apstākļu dēļ neizdevās īstenot iecerī par kopīga šūnakmens pieminekļa uzstādīšanu visiem bojāgājušiem. Baltie krusti Meža kapos pastāvēja līdz 1969. gadam, kad tos novāca, un virs padomju režīma upuru kapavietām sāka veidot jaunus apbedījumus, laika gaitā izveidojot 76 ģimenes kapavietas. Okupācijas muzeja rīcībā ir čikāgieša Artura Pormala 1968. gadā Latvijas apmeklējuma laikā izdarītie fotouzņēmumi, kas ir pašlaik pēdējās zināmās fotogrāfijas, kas tapušas neilgi pirms Balto krustu novākšanas. Komunistiem nebija pieņemams ne tikai vācu okupācijas laikā iekārtotais kapulauks, kas atgādināja par čekas nogalinātajiem upuriem, bet arī tas, ka šajā vietā daudzi lika ziedus, godinādami mocekļu piemiņu. Arī vēlāk cilvēki turpināja likt ziedus un svecītes pie kādas resnas priedes kapu teritorijā, kura gan vēlāk arī tika nozāģēta. Lai iezīmētu un sāktu atjaunot Balto krustu kapulauku, 1990. gada 14. jūnijā te uzstādīja Lielo Balto krustu visu bojā gājušo piemiņai. 2005. gadā LR Kultūras ministrija Balto krustus iekļāva Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, un pateicoties Rīgas Domes finansējumam pašlaik norisinās kapu labiekārtošana, kuru paredzēts pabeigt nākošgad.

Fakti:

Meža kapu Baltajos krastos apbedīti vairāk kā 120 padomju okupācijas varas 1940.-1941. gadā noslepkavotie cilvēki. 37 no viņiem nav izdevies identificēt, pašlaik ir lokalizēti tikai 13 apbedījumi.

Patlaban turpinās bojā gājušo upuru vārdu precizēšana un pieminekļa „Ēna” (tēlnieks Jānis Karlovs) izveidošana.

Personas:

Oskars Henrišs (1904-1941) – apcietināts par to, ka 1940. gada vasarā un 1941. gada aprīlī „paziņu vidū izteicis cerību par vāciešu atnākšanu Latvijā un draudējis partijai un padomju varai”.

Emma Henriņa (1886-1968) – atpazinusi dēla mirstīgās atliekas Rīgas Centrālcietumā pēc tam piederošā kabatas lakatiņa, jo viņa līķis bijis sakropļots. Visu laiku arī pēc kara slepeni kopa dēla kapavietu.

**Uldis Neiburgs,
Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks**